

ФОРМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються основні форми екологічного виховання молодших школярів у другій половині ХХ століття, аналізуються особливості досліджуваного періоду щодо впровадження та використання форм екологічного виховання на певному етапі. Особлива увага звертається на традиційні та новітні форми, їхнє змістове наповнення, виховний екологічний потенціал.

Ключові слова: форми, екологічне виховання, молодші школярі, природа, нові технології, екологічний світогляд.

Екологічне виховання молодших школярів у другій половині ХХ століття активно досліджується в українській педагогіці. Цій проблемі присвячено низку робіт (Т.Ковальчук, В.Онищук, Л.Нарочна, А. Охріменко, Н. Пустовіт, Л. Різник, Л.Руденко, Г.Ткачук, Н.Смолянчук, О. Шаповал, І. Костицька та ін.), у яких автори розглядають основні форми екологічного виховання молодших школярів у цьому періоді, простежують специфіку етапів досліджуваного періоду щодо впровадження та використання форм екологічного виховання, приділяючи значну увагу традиційним та новітнім формам, описуючи технологію їхньої підготовки та проведення.

Слід зазначити, що окреслений період дослідження в методологічному плані неоднорідний. Зрозумілими є в зв'язку з цим різні форми екологічного виховання в межах цього періоду. Так, для 50-60-тих років ХХ століття характерні навчальні екскурсії, діяльність первинних організацій товариств охорони природи і відділень охорони природи факультетів громадських професій, для 70-80 років – комплексні польові практики, діяльність

народних університетів охорони природи, загонів, дружин і клубів охорони природи, фенологічні пункти. Серед форм екологічного виховання в цей період А.Волкова виділяє «школу екологічних знань». Її завдання полягає «в систематичній цілеспрямованій пропагандистсько-роз'яснювальній роботі, яка сприяє усвідомленню учнями суті взаємодії суспільства і природи, формуванню їх екологічної культури, виробленню діалектико-матеріалістичного світогляду [2, 38].

У 50 – 80 х роках спостерігається тенденція на створення учнівських ланок, виробничих бригад в процесі діяльності яких відбувається велика наукова робота еколога-натуралістичного спрямування, в якій безпосередню участь беруть позашкільні заклади освіти відповідного напрямку. Ця ж тенденція зберігається і в наступні десятиріччя. Увага до позашкільної еколога-натуралістичної освіти підкріплюється в періоди реформування освіти та прийняття ряду постанов з метою координації прагнень шкіл, різних організацій та установ по формуванню профорієнтації учнівської молоді.

Для 70-90 років ХХ століття характерне «введення екологічних знань до курсів навчальних предметів з одночасним посиленням їх практичної спрямованості в різноманітних формах» [4,162]. Головною організаційною формою природоохоронної роботи в 70-ті рр. ХХ ст. стали станції юних натуралістів [16, 19]. Набули поширення в цей час учнівські виробничі бригади, які часто мали в своєму складі секції шкільних лісництв та охорони рослин [16, 19], а також ігрові форми роботи. На важливості гри наголошує А.Волкова, позаяк у грі проявляється фантазія, започатковуються проекти, гіпотези, які згодом реалізуються в життєвій діяльності, науковець виділяє рольові, ситуативні, ділові ігри [2, 20]. Їхнє застосування в початковій школі теж не викликає сумнівів.

Для кінця ХХ століття характерне удосконалення традиційних форм і методів екологічного виховання молодших школярів, а також запровадження новітніх технологій. Найголовнішою тенденцією у розвитку еколого-

натуралістичної освіти у сучасних умовах є її багатоваріантність форм, методів і прийомів, утвердження гідності кожного учня; введення у навчально-виховний процес позашкільної еколого-натуралістичної роботи актуальних сучасному реформуванню системи освіти інноваційних підходів, котрі передбачають оновлення структури і змісту позашкільної освіти, зростання її ролі як центральної ланки загальної системи освіти. Як зазначає В.Вербицький, на цьому етапі деякі традиційні форми природоохоронної діяльності, “зелені”, “голубі” патрулі відходять від заполітизованих шаблонів примусовості, рапортування до усвідомленого проведення, не епізодично, а регулярно, конкретної роботи [1,20].

Останнє десятиліття ХХ століття позначене «звільненням» від ідеологічних догм комунізму і поверненням до справді наукових підходів у науці в цілому, у педагогіці зокрема, що й зумовило екоцентричний підхід у тому числі у формах екологічного виховання молодших школярів.

Найголовнішою тенденцією у розвитку еколого-натуралістичної освіти у сучасних умовах є її багатоваріантність форм, методів і прийомів, утвердження гідності кожного учня; введення у навчально-виховний процес позашкільної еколого-натуралістичної роботи актуальних сучасному реформуванню системи освіти інноваційних підходів, котрі передбачають оновлення структури і змісту позашкільної освіти, зростання її ролі як центральної ланки загальної системи освіти [1 ,34].

На основі природознавчого, екологічного, народознавчого виховання розробляються та впроваджуються нові навчально-виховні моделі, форми, які ґрунтуються на надбаннях української та світової науки еколого-натуралістичного спрямування, на традиціях та звичаях українського народу [1, 36].

Основними формами екологічного виховання молодших школярів досліджуваного періоду виступають екологічні маршрути, екскурсії, походи в природу, робота по озелененню вулиць, скверів, парків, прибирання територій освітніх установ. Це сприяє розвитку екологічних знань, набуттю

екологічних умінь і навичок, вихованню екологічної культури і дбайливого ставлення учнів до природи рідного краю. Такі форми роботи дозволяють молодшим школярам глибше ознайомитися з природою рідного краю, рослинним і тваринним світом, побачити навколишню красу і дають можливість поділитися своїми враженнями.

Н.Смолянук, досліджуючи організацію природничої освіти молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття), до основних форм реалізації природничої освіти відносить предметні уроки, спрямовані на отримання знань у ході безпосередньої роботи з предметами природи, розвиток умінь спостерігати, аналізувати; уроки пояснювального читання, під час яких молодші школярі читали статті, оповідання природознавчого характеру, що сприяло розширенню кругозору учнів, формуванню навичок самостійної роботи з книгою, прагнення до глибокого пізнання природи; узагальнювальні уроки, що мали на меті систематизувати й закріпити знання, отримані учнями при вивченні теми, привчали їх до більш широких узагальнень, дозволяли встановлювати нові зв'язки між засвоєними поняттями та уявленнями; нетрадиційні уроки (інтегровані уроки, уроки-подорожі рідним краєм, уроки-прес-конференції, уроки-змагання, театралізовані уроки, уроки-концерти), орієнтовані на інтелектуальне й емоційно-ціннісне сприймання дитиною навколишньої природи, самовираження учнів у різних видах навчально-пізнавальної діяльності [13, 7].

Традиційні форми навчання й виховання є ефективними також для екологічного молодших школярів. Це передусім бесіди, диспути, лекції, зустрічі за круглим столом, батьківські конференції, огляди-конкурси, шкільні олімпіади, що проводяться на базах кращих загальноосвітніх шкіл і додаткових освітніх установ за участю учителів, батьків, викладачів вишів з екології.

У формуванні екологічних знань, умінь, навичок і вихованні екологічної культури молодших школярів велику роль відіграє суспільно-корисна праця

природоохоронного характеру : посадка дерев, квітів, захисних смуг і догляд за ними; робота на навчально-дослідній ділянці тощо. Молодших школярів у весняний і осінній час потрібно залучати до посадки дерев, квітів, захисних смуг, догляду за ними, що сприятиме придбанню знань, умінь і практичних навичок природоохоронної роботи, привчатиме їх до самостійності.

Велику допомогу у формуванні бережливого, гуманного ставлення до природи і вихованні екологічної культури молодших школярів надають засоби масової інформації (телебачення, радіо і інтернет). Поширеною є практика перегляду телепередач екологічного характеру, що сприяє формуванню екологічної свідомості, мислення і вихованню свідомого і відповідального ставлення молодших школярів до природи.

Позитивний вплив на розвиток екологічних знань і вихованню екологічної культури молодших школярів мають навчальні кінофільми, присвячені екологічній освіті і вихованню юних екологів. Під час заняття слід практикувати показ навчальних кінофільмів, у яких діти беруть активну участь в природоохоронній роботі, надають допомогу в озелененні вулиць і скверів.

Особливе місце в організації екологічного виховання молодших школярів належить екскурсіям (Г.Пустовіт, Л.Нарочна), під час яких завдяки безпосередньому спостереженню об'єктів пізнання створюються найкращі умови для розв'язання освітніх, виховних і розвивальних завдань екологічної освіти, для набуття дитиною особистісно-значущого досвіду природоохоронної діяльності. На важливості екскурсій у природу наголошував ще К.Ушинський; учений зазначав, що місцева природа має такий вплив на формування особистості, який може зрівнятися лише з впливом педагога, а день серед полів і гаїв вартий тижнів звичайного навчання [17].

Однією з ефективних форм екологічного виховання молодших школярів є природоохоронні проекти. Дослідниця цієї форми роботи С.Совгіра вважає, що результатами проектів є: благоустрій місцевості; створення парку, алеї;

уміння знаходити правильні рішення у складній екологічній ситуації й оцінювати їх; навички володіння методикою проведення природоохоронних заходів. Технологія проектної природоохоронної діяльності передбачає 5 етапів: підготовчий, збір необхідної інформації, визначення напрямів діяльності, діяльнісний, презентація й оцінювання результативності проекту [14].

Простір для екологічного виховання молодших школярів забезпечують й інші форми роботи: гуртки, виставки, конкурси, свята, факультативні заняття, позакласне читання художньої та науково-популярної літератури, організація роботи «живих куточків», шкільних краєзнавчих музеїв, зустрічі тощо, на яких ми зупинятися не будемо. Зауважимо лише, що ці форми роботи характерні на всіх етапах досліджуваного періоду, їх можна вважати традиційними для другої половини ХХ століття, змінювалися лише змістові модулі.

Дослідження дало можливість дійти до висновку про тенденцію до розширення комплексу форм зазначеного напрямку виховання з розвитком педагогічної науки і практики. Крім цього, можна відстежити тенденцію до поступового наростання комуністичних форм виховання від середини ХХ століття до кінця 80-х рр. ХХ століття; натомість після цього стали поступово входити в практику екологічного виховання новітні форми, засновані на інтерактивних методах екологічного виховання, більш різноманітною стала екологічна наочність.

Аналіз науково-педагогічних праць засвідчує, що у другій половині ХХ століття важливу роль для екологічного виховання молодших школярів мали ілюстрація та демонстрація конкретних природних предметів і явищ із використанням натуральних (живі об'єкти – тварини, комахи, рослини, неживі об'єкти – гербарії, скелети, колекції, препарати, зразки гірських порід, ґрунтів і мінералів тощо) та штучних (моделі, аплікації, муляжі, різноманітні навчальні допоміжні матеріали – компас, магніт, метеонабір тощо, навчальні кінофільми, кінофрагменти, діафільми, діапозитиви, слайди; таблиці,

картини, ілюстрації, схеми, карти, атласи; зошити з друкованою основою) видів наочності.

У рамках екологічного виховання та формування відповідного природоохоронного світогляду педагогами приділяється значна увага традиційним та новітнім формам екологічного виховання молодших школярів (диспути, екологічні акції, ігри-візуалізації, уроки доброти, уроки мислення в природі, КВК, вікторини, конкурси, проблемні ситуації, мовні логічні завдання, екологічні виставки, експозиції, тижні екологічної творчості, екологічні свята, виставки, екологічні казки, екологічні стежини, спостереження, пошуково-дослідницька робота тощо).

Вивчення психолого-педагогічної спадщини дало можливість зробити висновок про те, що в досліджуваній період величезного значення в організації екологічного виховання молодших школярів надавалось особистості вчителя, вдосконаленню його професійної майстерності.

Література

1. Вербицький В. В. Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925–XX00 рр.): авт. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Вербицький Володимир Валентинович. – Київ, 2004. – 48 с.
2. Волкова А.С. Екологічне виховання школярів /А.С.Волкова //–К., 1985. – 46 с.
3. Ковальчук Т. В. Завдання, форми і методи екологічного виховання // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2003. – Вип. 29. – Част. 2. – С. 33 – 42.
4. Костицька І. М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (1970-1990 рр): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Костицька Інна Миколаївна. – Київ, 1995. – 198 с.
5. Нарочна Л.К. Як працювати з підручником «Природознавство» для 3 класу / Л. К. Нарочна // Початкова школа. – 1971. – №12. – С. 50 – 59.

6. Оницьук В.О. Природоохоронна робота у 3 класі / В.О.Оницьук // Початкова школа. – 1974. – №7. – С.42 – 51.
7. Охріменко А.М. Питання охорони природи у темі «Рослини лісу» / А.М.Охріменко // Початкова школа. – 1974. – №3. – С.47-52.
8. Пустовіт Г. Організаційно-педагогічна структура гурткової роботи з екології в позашкільних закладах / Г. Пустовіт // Рідна школа – № 8-9. – С. 9-14.
9. Пустовіт Н. Екологічні задачі, ігри та вікторини : навч посіб. / Н.Пустовіт, З.Плечова // – К. : Наук. думка, 1995. – 72 с.
10. Різник Л. Народні традиції ставлення до природи як метод екологічного виховання / Л. Різник // Початкова школа. – 1998. – №7. – С. 23 – 24.
11. Руденко Л. Народні традиції в екологічному вихованні учнів / Л. Руденко // Рідна школа. – 2001. – №2. – С. 38 – 40.
12. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О.Я.Савченко // – К.: Генеза, 1999. – 324 с.
13. Смолянчук Н.М. Організація природничої освіти молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н.М.Смолянчук; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2010. – 20 с.
14. Совгіра С.В. Ефективні форми природоохоронної роботи. Електронний ресурс: режим доступу: dspace.udpu.org.ua.
15. Стасюк Л.П. Українські народні традиції як етнічне джерело екологічного виховання учнів кінця ХІХ – початку ХХ століття / Л.П.Стасюк // Проблеми педагогічних технологій. – 2003. – №3 – 4. – С. 34 – 38.
16. Ткачук І.В. Природоохоронна робота у школі / І. В. Ткачук // Початкова школа. – 1971. – №9. – С. 17 – 20.
17. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання / К.Д.Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1. – 488 с.

18. Шаповал Л. М. Підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів України до природоохоронної роботи в школі (50-80-ті рр. ХХ ст): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Шаповал Лариса Миколаївна. – Х., 2000. – 217 с.

Войтович Анна

ФОРМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА ХХ СТОЛЕТИЯ)

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются основные формы экологического воспитания младших школьников во второй половине ХХ века, анализируются особенности исследуемого периода относительно внедрения и использования форм экологического воспитания на определенном этапе. Особое внимание обращается на традиционные и новейшие формы, их смысловое наполнение, воспитательный экологический потенциал.

Ключевые слова: формы, экологическое воспитание, младшие школьники, природа, новые технологии, экологическое мировоззрение.

Voitovych Anna

FORMS OF ECOLOGICAL EDUCATION AT PRIMARY SCHOOL
(SECOND HALF OF THE XX CENTURY)

SUMMARY

The article deals with the main forms of ecological education at primary school in the second half of the XXth century. It analyzes the peculiarities of implementing and using the ecological education at a definite stage within the limits of the investigated period. Particular attention is drawn to traditional and up-to-date forms, their subject matter and educational ecological potential.

The research shows the specific character of the stages within the limits of the investigated period as to the implementation and usage of ecological education (environmental routes, excursions, hiking, work on making green areas, landscaping of streets, public gardens, parks and so on). A special attention is given to traditional and up-to-date forms of ecological education at primary school (disputes, environmental campaigns, visual games, lessons of kindness, lessons of thinking in the nature, wits & humour competitions (Club of the Funny and Inventive), quizzes, contests, problem situations, speech logical tasks, environmental exhibitions, expositions, weeks of ecological creative work, environmental festivals and so on). It is proved that the improvement of forms and methods of environmental education and the introduction of the original forms and methods determining the activity approach to the problems of ecological education at primary school became typical in terms of the investigated period.

An important tendency in the development of ecological and naturalistic education in modern conditions is its value-based approach, the assertion of each student's dignity, the deployment of ecological and naturalistic work out of school, updating the structure and content of education out of school, the increase of its role as the central link in the general system of education.

Keywords: forms, ecological education, junior schoolboys, nature, new technologies, ecological world view.